

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Осаульчука Олега Миколайовича

«Археологічні дослідження у зонах новобудов України у XX – першій чверті XXI ст.», подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.04 – археологія

Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження та її зв'язок із планами і напрямками науково-дослідних робіт наукових установ і організацій, державними і галузевими науковими програмами.

Археологічна спадщина – мовчазний свідок минулого людства і його культурної еволюції, засіб формування історичної свідомості та національної ідентичності – дедалі частіше опиняється під загрозою. Урбанізація, інфраструктурні проекти, нелегальні розкопки, аграрна експансія і кліматичні зміни, а тепер і військові дії – усе це чинники, що спричиняють безповоротну втрату археологічних пам'яток. Особливо небезпечним є те, що ці процеси часто відбуваються без усвідомлення їхнього впливу на культурний ландшафт.

У відповідь на ці виклики постала превентивна археологія – міждисциплінарна практика, що поєднує правові механізми, технічні методи і наукову етику для збереження спадщини до початку будь-яких втручань у ґрунт. Головна ж її мета – не допустити знищення археологічних об'єктів, а не просто фіксувати їх постфактум. Це означає раннє залучення археологів до процесу планування будівництва, проведення обстежень територій, рятувні розкопки та документування знахідок. Превентивна археологія не лише захищає пам'ятки, а й формує нову культуру відповідальності. Вона вимагає співпраці між археологами, забудовниками, органами влади й громадськістю.

Тому кожна спробу узагальнення досвіду превентивних археологічних досліджень в Україні і вироблення власної стратегії розвитку цього напрямку треба лише вітати. Особливо, якщо вона у формі дисертаційної роботи, належить одному з найавторитетніших українських фахівців – Олегу Миколайовичу Осаульчуку, директору РНЦ РАС із 1999 р., який має неоціненний практичний досвід роботи у цій галузі.

Дисертаційна робота у першу чергу пов'язана із науково-дослідною тематикою Науково-дослідного центру «Рятувна археологічна служба» Інституту археології НАН України (НДЦ РАС): «Пам'яткоохоронні роботи (археологічні розкопки і нагляд) під час реконструкції автомобільної дороги загального користування державного значення Т-14-25 Миколаїв – Городок – Жовква – Кам'янка-Бузька – Бібрка на ділянці км 97+863 – км 123+370, Львівська область» (номер держреєстрації 0120U105274), «Виконання пам'яткоохоронних робіт на об'єкті культурної спадщини (багатошарове поселення Чаньків-1) під час будівництва обходу м. Дунаївці від дороги Т-23-08 Гуків – Дунаївці – Могилів-Подільський до дороги Н-03 Житомир – Чернівці» (номер держреєстрації 0120U102263), «Оцінка впливу на археологічну спадщину для розробки ТЕО

будівництва автомобільної дороги державного значення М-22 Полтава – Олександрія на ділянці обходу м. Кременчук з мостовим переходом через р. Дніпро, Полтавська область» (номер держреєстрації 0118U100387). А також відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України – «Археологічна карта Заходу України: від палеоліту до Галицько-Волинського королівства та ранньомодерного часу» (номер держреєстрації 0121U109809). Це свідчить про актуальність і вагомість теми дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації оцінюємо позитивно з огляду на такі положення:

- значна кількість опрацьованих й систематизованих джерел (388 наукових, науково-технічних і технічних звітів про археологічні дослідження різних пам'яток археології; міжнародні конвенції з охорони культурної спадщини і довкілля, нормативно-правові і розпорядні акти органів виконавчої влади України), що стали основою обґрунтованих наукових положень, висновків і рекомендацій;

- чіткий виклад матеріалу і логічна послідовність вирішення проблемних питань з обраної тематики з узагальненнями за кожним із розділів і загальним висновком відповідно до поставленої мети і завдань дослідження;

- доцільний вибір методології і методів дослідження, що відповідають проблемному полю: системності й об'єктивності, аналізу та синтезу – для опрацювання джерел; статистики, класифікації, систематизації й картографування – для узагальнення емпіричного досвіду; інтердисциплінарного перенесення та ранжування – для практичних рішень;

- систематизація результатів роботи з ключових питань, лаконічно і сконцентровано поданих у 17-ти додатках (таблиці, діаграми, схеми, рисунки).

Наукова новизна положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Дисертацію Олега Миколайовича Осаульчука вирізняє високий рівень наукової новизни, який полягає у тому що:

- уперше узагальнено історію археологічних досліджень в Україні у зонах новобудов: магістральних трубопроводів, ліній електропередач й автомобільних доріг; систематизовано результати таких досліджень, які виконував НДЦ РАС протягом 1992–2024 рр.; оцінено як цілісне явище масштабне будівництво меліоративних систем у 1960–1980-х рр. на території України; визначено та охарактеризовано фактори впливу новобудов на об'єкти археологічної спадщини; розроблено практичне рішення з імплементації превентивних археологічних досліджень в інвестиційні проекти будівництва – археологічний цикл;

- набули подальшого розвитку: оцінка об'єктів археологічної спадщини як невід'ємної частини довкілля; застосування принципу ієрархії пом'якшення впливів на археологічну спадщину у плануванні та реалізації проектів будівництва; узгодження інтересів та потреб археологів і будівельників у масштабних інвестиційних проєктах для цілей охорони культурної спадщини;

- удосконалено термінологічний апарат шляхом його уніфікації відповідно до актуальних наукових підходів та практичних потреб дослідження; введення до наукового обігу релевантного зарубіжного досвіду та потенціалу його

застосування у вітчизняному контексті; карту об'єктів археології, локалізованих під час розвідок у межах будівництва магістральних трубопроводів, повітряних ліній електропередач й автомобільних доріг.

Значущість дослідження для науки і практики та шляхи його використання.

Теоретичне значення дисертації О. М. Осаульчука полягає у науковому обґрунтуванні і практичній реалізації можливостей уникнення, мінімізації або компенсації негативних впливів нового будівництва на об'єкти археологічної спадщини.

Практичне застосування результатів дисертаційного дослідження полягає у можливості використання моделі археологічного циклу для розроблення планів загосподарювання територій, програм охорони культурної спадщини. А також у перспективності їхньої реалізації в інституціях, які забезпечують археологічні дослідження у сфері охорони археологічної спадщини. Практичну цінність результатів дисертаційної роботи О. М. Осаульчука підтверджує впровадження досягнень наукових досліджень у практику діяльності НДЦ РАС.

Науково-методичні результати поданої дисертаційної роботи містять змістовний потенціал використання у навчальних курсах ЗВО для підготовки фахівців зі спеціальності В9 «Історія та археологія».

Оцінка змісту, стилю та мови дисертаційної роботи, її завершеності та оформлення.

Робота змістовно виправдано викладена у чотирьох розділах.

У важливому для подальшого розвитку логіки дослідження *першому* розділі дисертант, насамперед, спробував окреслити стан висвітлення проблем так званої новобудівної археології в Україні, зробивши особливий акцент на з'ясуванні теоретико-методологічних підходів, які використовували при цьому археологи. У підсумку дослідник слушно констатує, що вітчизняна історіографія з окресленої проблематики поки що не виділилась. Особливо варто відзначити введення в українське дослідницьке поле ґрунтового аналізу зарубіжного (американського, канадійського, британського, швейцарського, польського та ін.) досвіду, пов'язаного з розробкою механізмів і стандартів управління археологічною спадщиною у проєктах нового будівництва: оцінкою впливів, механізмів компенсації негативних впливів, пом'якшенням впливів та основ моніторингу.

У цьому ж розділі ґрунтовно проаналізовано джерела, які Олег Осаульчук використав для реалізації завдань свого дисертаційного дослідження. Вдалим тут є їхній поділ на архівні матеріали, нормативно-правові і розпорядчі акти, електронні інтернет-ресурси. Акцентовано також на тому, що деякі з них залучено до наукового аналізу вперше або розглянуто під іншим кутом зору.

У заключній частині першого розділу окреслено методологічну стратегію написання роботи. Перелічено методи наукового пошуку із детальним поясненням доцільності і потреби використання кожного до відповідних концептуальних розділів дисертації. Доречною тут є й уніфікація певних термінів і дефініцій, пов'язаних з археологічною спадщиною, хоча більше це виглядає як пояснення, а не зведення до єдиної системи.

У другому розділі дисертаційної роботи детально, за хронологічним принципом, висвітлено головні здобутки української новобудівної археології починаючи із 1920-х рр. і фактично до наших днів. Зважаючи на їх різну вагу і значимість під час досліджень різних об'єктів лінійно-транспортної інфраструктури виправданим вважаємо поділ цього розділу на підрозділи, кожен з яких присвячено певному різновиду лінійних об'єктів: гідроелектростанцій і меліоративних систем, магістральних трубопроводів, повітряних ліній електропередач й автомобільних доріг.

У третьому розділі викладено результати археологічних досліджень, які НДЦ РАС провів упродовж 1992–2024 рр. під час реалізації проєктів нового будівництва, реконструкції і капітального ремонту лінійних мереж інженерно-транспортної інфраструктури. Так само, як і в другому розділі, тут виділено дослідження магістральних трубопроводів, повітряних ліній електропередач й автомобільних доріг. Для повноти уявлення про пророблену роботу дисертант доречно підсумував кількісні дані: за понад 30 років досліджень співробітники РАС загалом дослідили на стадії ТЕО 9 тис. км трас, близько 3,8 млн га територій і зафіксували майже 5 тис. об'єктів археології, на стадії проєктування – 4 тис. км на 12 тис. га і знайшли 1155 об'єктів. Суттєво також, що на 112-ти із них проведено археологічні розкопки сукупною площею близько 100 тис. м². Цей величезний досвід, який здобули співробітники РАС, дозволив здобувачеві помітити закономірності розташування поселенських і поховальних пам'яток у різних ландшафтних умовах, а також синхронізувати археологічні дослідження зі стадіями проєктування і будівництва на лінійних об'єктах.

Ці практичні знання, світовий досвід, а також запозичення певних моделей з екологічних досліджень дозволили Олегу Осаульчуку у четвертому розділі дисертаційної роботи в науково-практичному контексті визначити й охарактеризувати взаємозв'язки між видами археологічних досліджень і фазами інвестиційного циклу, розробити практичну модель упровадження археологічної складової у процеси проєктування та будівництва лінійних об'єктів. Головним науковим здобутком дослідника вважаємо тут запровадження поняття «археологічного циклу» – послідовності етапів, спрямованих на виявлення, збереження і вивчення археологічних об'єктів у межах конкретної території планованого загосподарювання у визначені строки для цілей реалізації інвестиційного проєкту будівництва. Він охоплює комплекс превентивних археологічних досліджень, які повинні плануватися і виконуватися паралельно з іншими етапами реалізації проєкту.

Оформлення роботи відповідає вимогам до кандидатських дисертацій. Її написано науковою мовою, текст викладено чітко, грамотно і логічно. Таблиці та схеми автор склав самостійно на основі матеріалів власних досліджень. Таблиці, складені на основі матеріалів інших авторів, містять покликання. Висновки засвідчують виконання поставлених у вступі завдань. Дисертація є завершеним науковим дослідженням.

Дискусійні положення, зауваження та пропозиції.

Відаючи належне великій роботі, яку зробив Олег Осаульчук, при підготовці дисертації, висловимо кілька побажань і зауважень.

1. На нашу думку, логічніше би виглядало винести у тему дисертаційної роботи формулювання «... у зонах лінійних об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури», які власне і є об'єктом дослідження. Окрім огляду вітчизняної історіографії і теми дисертації, «новобудови» практично не уживаються у тексті і загалом мають набагато ширше трактування (дослідник у цьому випадку змушений давати пояснення у методологічній частині – с. 60–61).

2. З визначення актуальності дисертаційної роботи, а особливо мети – «розробити практичну модель з уникнення або зменшення негативного впливу нового будівництва на об'єкти археологічної спадщини» – фактично випадає потреба у 3 і 4 розділах дисертаційної роботи. Тут, на наш погляд, вартувало б включити й тезу про узагальнення історії археологічних досліджень на теренах України в зонах новобудов з одного боку, а з другого – вилучити слово «модель», оскільки «розробити практичну модель імплементації археологічної складової в інвестиційні проекти нового будівництва» (с. 18), як видно з переліку, є лише одним із завдань дисертації. Це зрештою відображено і висновках під пунктом 5 (с. 185).

3. Недоречною, на нашу думку, є «мінімізація» уживання термінів «рятівні» і «пам'яткоохоронні» на користь «превентивні» щодо археологічних досліджень. Під цими термінами, як неодноразово зазначає дисертант, мається на увазі зовсім інший характер робіт.

4. Позбавлені сенсу хронологічні рамки, винесені у назви другого і третього розділів – вони є у темі роботи, а також обґрунтовані у вступі.

5. Зі змісту третього розділу виникає питання, чому у його назві не йдеться про дослідження НДЦ РАС? Саме у цій частині роботи пасувало би дати й історичну довідку про цю інституцію, а не у розділі 2. А значну частину термінів і пояснень, вживаних у розділі 3, знаходимо аж у розділі 4, що інколи ускладнює розуміння тексту. Наприклад, коли йдеться про стадії проектного циклу, зони і межі впливу, охоронні зони та ін.

6. У четвертому – ключовому розділі дисертаційної роботи, доцільно було б конкретизувати як, на основі яких матеріалів і розробок, виникла ідея археологічного циклу в інвестиційному проекті. Звичайно, що покликання на джерела є, але цифра у квадратних дужках не дозволяє уявити механізм формування концепції.

7. Зважаючи на етапи, зміст, завдання й очікувані результати археологічного циклу (таблиця К.1), незрозуміло у якому статусі щодо обліку об'єктів культурної спадщини перебувають археологічні пам'ятки, виявлені під час археологічних розвідок.

8. Увесь археологічний цикл для цілей реалізації інвестиційного проекту будівництва сьогодні в Україні проводить НДЦ РАС або ж інші подібні структури, співробітникам якого переважно не вистачає фізичного часу на введення здобутих археологічних матеріалів до наукового обігу шляхом публікації у фахових виданнях. Уважаємо, що до очікуваних результатів цього циклу вартувало прописати і механізм публікації здобутих матеріалів. Можливо це не має прямого відношення до проблематики дисертації, але сам здобувач бідкався

(с. 63 та ін.) про те, що інформація про новобудовні експедиції ХХ ст. доступна переважно у формі наукових звітів і коротких повідомлень.

Наведені дискусійні положення, що містяться у дисертації, свідчать про перспективність подальших досліджень за її тематикою і разом з висловленими зауваженнями і виявленими недоліками не зменшують наукової і практичної цінності отриманих результатів, які здобув дисертант.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих працях. Основні наукові положення дисертаційного дослідження апробовані на наукових і науково-практичних конференціях. Основний зміст та найважливіші результати дисертації розкрито у 8-ми статтях у наукових фахових виданнях: із них 1 – у виданні, яке внесено до міжнародних наукометричних баз Scopus і WoS; 6 – у наукових фахових виданнях України (категорія «Б»); 1 – у закордонному періодичному виданні. Додатково результати наукової роботи висвітлено у 12-ти публікаціях. Кількість, обсяг та зміст друкованих праць відповідають вимогам МОН України щодо публікацій основного змісту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук і надають авторові право публічного захисту дисертації.

Ідентичність змісту автореферату і основних положень дисертації.

Автореферат дисертації за своїм змістом у достатній мірі відображає основні положення, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження, що дає підстави стверджувати про його ідентичність зі структурою та змістом дисертації.

Дотримання правил академічної доброчесності.

У дисертаційній роботі Олега Миколайовича Осаульчука не виявлено порушень академічної доброчесності. Використання ідей, результатів, текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Відповідність дисертації вимогам «Порядку присудження наукових ступенів» та нормативних актів МОН України.

Дисертаційна робота О. М. Осаульчука відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, які внесені згідно з постановами КМУ №656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та №567 від 27.07.2016 р.) щодо дисертаційних робіт, які представляються на здобуття наукового ступеня кандидата наук, інших нормативних актів МОН України.

Дисертаційна робота Осаульчука Олега Миколайовича «Археологічні дослідження у зонах новобудов України у ХХ – першій чверті ХХІ ст.» є цілісним, завершеним, самостійним, актуальним дослідженням, виконаним на належному теоретико-методологічному рівні. Нові наукові положення, висновки і рекомендації, одержані у процесі дослідження та винесені на захист, сукупно розв'язують важливе завдання – узагальнення й аналіз проблем археологічних досліджень у зоні прокладання й експлуатації лінійно-транспортної інфраструктури України та обґрунтування практичних рішень з імплементації превентивних робіт в інвестиційні проєкти будівництва у вигляді археологічного циклу як інтегральної складової життєвого циклу інвестиційного проєкту.

Дисертацію оформлено відповідно до вимог МОН України, які висуваються для кандидатських дисертацій. За змістом і оформленням кандидатська дисертаційна робота «Археологічні дослідження у зонах новобудов України у XX – першій чверті ХХІ ст.» відповідає вимогам МОН України, а її автор Осаульчук Олег Миколайович заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.04 – археологія.

Офіційний опонент:

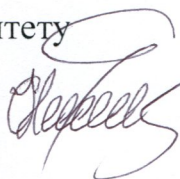
доцент кафедри археології

та історії стародавніх цивілізацій

Львівського національного університету

імені Івана Франка,

кандидат історичних наук, доцент

Наталія СТЕБЛІЙ

Підпис доц. Наталії СТЕБЛІЙ засвідчую

Вчений секретар

Львівського національного

університету імені Івана Франка,

доц.

Ольга ГРАБОВЕЦЬКА